

- han' ta in. – K., 1997. – Ch. 1: Teorija i tehnologija zhyttjetvor-
chosti. – 392 s.
3. Leont'ev D.A. Duhovnost', samoreguljacija i cennosti / D.A. Leont'ev // Gumanitarnye problemy sovremennoj psihologii / D.A. Leont'ev. Izd-vo Taganrogskogo gos. radiotehn. un-ta. – 2005. – № 7. – S. 16–21.
 4. Rodzhers K. Vzgljad na psihoterapiju. Stanovlenie cheloveka / Karl Rodzhers obshh. red. E.I. Isenninnoj. – M. : Progress Univ-
ers, 1994. – 480 s.
 5. Smul'son M. L. Struktura intelektu: refleksija ta intui'cija / M.L. Smul'son // Psihologija: zb. nauk. pr. – K. : NPU im. M.P. Dragomanova, 2000. – Vyp. 11. – S. 9–16.
 6. Shevchenko N.F. Stanovlennja profesijnoi' svidomosti prak-
tychnyh psihologiv u procesi fahovoi' pidgotovky: monogra-
fija / N.F. Shevchenko. – K. : Milenium, 2005. – 298 s.

Received February 20, 2017

Revised March 17, 2017

Accepted April 19, 2017

УДК 159.99

Л. О. Подкоритова

larisa.podkoritova@gmail.com

Визначення видів рефлексії у наукових джерелах

Podkorytova L. O. The determination of reflection forms in scientific sources / L. O. Podkorytova // Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskiy Ivan Ohienko National University, G.S. Kostyuk Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine / scientific editing by S.D. Maksymenko, L.A. Onufrieva. – Issue 37. – Kamianets-Podilskiy : Aksioma, 2017. – P. 343–358.

L. O. Podkorytova. The determination of reflection forms in scientific sources. The article presents some forms of reflection described in different scientific sources. Some correlations between these forms are presented in the article as well. According to the theoretical analysis of different scientific works a great number of different forms of reflection have been determined. They are presented as separate forms as well as classifications and structures.

Some forms of reflection have been reviewed: communicative, positive and negative reflection (by I. Semenov, S. Stepanov); situational (actual), retrospective and perspective reflection (by A. Karpov); group reflection (by L. Naidionova); patriotic reflection (by N. Mykhalchenko); existential reflection; intellectual reflection; personal reflection; interpersonal reflection; pedagogical reflection; sanogenic reflection; methodical reflection; methodological reflection.

Some criteria for classification of reflection forms have been introduced: characteristics of emotional feelings which accompanied purposeful contemplations of a person (positive and negative reflection); time principle (situational (actual), retrospective and perspective reflection); the content of reflection (intellectual, personal, social, interpersonal reflection); the object of reflection (existential, sanogenic reflection, methodical reflection etc.); professional activity during which reflection takes place (for example, pedagogical).

Some gender type relationships and relationship of content proximity between different forms of reflection have been reviewed. On their basis the three levels scheme of reflection forms combining different forms of reflection at integrative, substance and object levels have been introduced.

It is assumed that professional reflection can include other forms of reflection depending on an activity which it takes place in. For example, the reflection of socionomic sphere specialist includes intellectual, personal, social reflections and their forms.

Key words: reflection, intellectual reflection, personal reflection, social reflection, interpersonal reflection, communicative reflection, positive reflection, negative reflection, retrospective reflection, perspective reflection, group reflection, patriotic reflection, existential reflection, pedagogical reflection, sanogenic reflection, methodical reflection, methodological reflection; professional reflection.

Л. О. Подкоритова. Визначення видів рефлексії у наукових джерелах. У статті розглянуто низку видів рефлексії, які представлені у наукових джерелах, а також виявлено зв'язки між цими різновидами рефлексії.

На основі теоретичного аналізу наукових праць виявлено значну кількість видів рефлексії, що представлені як окремо (саногенна рефлексія, духовна рефлексія, екзистенційна рефлексія, методична рефлексія, педагогічна рефлексія тощо), так і у формі класифікацій і структур (наприклад, А. Карпов, Л. Найдьонова, І. Семенов і С. Степанов).

Розглянуто такі види рефлексії, як: комунікативна, позитивна і негативна (за І. Семеновим, С. Степановим); ситуативна (актуальна), ретроспективна та перспективна (за А. Карповим); групова (за Л. Найдьоною); патріотична (за Н. Михальченко); екзистенційна (за А. Бодальовим); інтелектуальна; особистісна; соціальна; міжперсональна; педагогічна; саногенна; методична; методологічна рефлексії.

Запропоновано такі критерії для класифікації видів рефлексії: характеристики емоційних переживань, які супроводжують цілеспрямовані

вані роздуми людини (за І. Семеновим, С. Степановим); часовий принцип (за А. Карповим); об'єкт рефлексії; зміст рефлексії; професійна діяльність, у контексті якої відбувається рефлексія.

Розглянуто окремі родовидові відношення та відношення змістової близькості між різними видами рефлексії. На їх основі запропоновано трирівневу схему видів рефлексії, яка об'єднує види рефлексії на інтегративному, змістовому й об'єктному рівнях.

Припущено, що професійна рефлексія може включати інші види рефлексії, залежно від діяльності, у якій вона здійснюється, зокрема, професійна рефлексія фахівців соціономічної сфери включає і соціальну, й особистісну, й інтелектуальну рефлексії та їх різновиди.

Ключові слова: рефлексія, інтелектуальна рефлексія, особистісна рефлексія, соціальна рефлексія, комунікативна рефлексія, позитивна рефлексія, негативна рефлексія, ситуативна рефлексія, ретроспективна рефлексія, перспективна рефлексія, групова рефлексія, патріотична рефлексія, екзистенційна рефлексія, педагогічна рефлексія, саногенна рефлексія, методична рефлексія, методологічна рефлексія, професійна рефлексія.

Л. А. Подкорытова. Определение видов рефлексии в научных источниках. В статье рассмотрен ряд видов рефлексии, которые представлены в научных источниках, а также определены связи между этими видами рефлексии.

На основе теоретического анализа научных трудов найдено значительное число видов рефлексии, которые представлены как частным образом (саногенная рефлексия, духовная рефлексия, экзистенциальная рефлексия, методическая рефлексия, педагогическая рефлексия и т.д.), так и в форме классификаций и структур (например, А. Карпов, Л. Найдёнова, И. Семенов и С. Степанов).

Рассмотрены такие виды рефлексии, как: коммуникативная, позитивная и негативная (И. Семёнов, С. Степанов); ситуативная (актуальная), ретроспективная и перспективная (А. Карпов); групповая (Л. Найдёнова); патриотическая (Н. Михальченко); экзистенциальная (О. Бодалёв); интеллектуальная; личностная; социальная; междуперсональная; экзистенциальная; саногенная; методическая; методологическая рефлексии.

Предложены такие критерии для классификации видов рефлексии: характеристики эмоциональных переживаний, которые сопровождают целенаправленные размышления человека (И. Семенов, С. Степанов); временной принцип (А. Карпов); объект рефлексии; содержание рефлексии; профессиональная деятельность, в контексте которой происходит рефлексия.

Рассмотрены отдельные родовидовые отношения и отношения содержательной близости между разными видами рефлексии. На их основе предложено трёхуровневую схему видов рефлексии, которая объединяет виды рефлексии на интегративном, содержательном и объектном уровнях.

Предположено, что профессиональная рефлексия может включать другие виды рефлексии, в зависимости от вида деятельности, в которой она совершается, в частности профессиональная рефлексия специалистов социэкономической сферы включает и социальную, и личностную, и интеллектуальную рефлексии и их виды.

Ключевые слова: рефлексия, интеллектуальная рефлексия, личностная рефлексия, социальная рефлексия, коммуникативная рефлексия, позитивная рефлексия, негативная рефлексия, ситуативная рефлексия, ретроспективная рефлексия, перспективная рефлексия, групповая рефлексия, патриотическая рефлексия, экзистенциальная рефлексия, межперсональная рефлексия, педагогическая рефлексия, саногенная рефлексия, методическая рефлексия, методологическая рефлексия.

Постановка проблеми. Рефлексія, як предмет наукових досліджень, привертає увагу багатьох науковців із різних галузей знань. Складність і багатогранність цього феномену обумовлює те, що у науковій літературі можна зустріти значну кількість різноманітних підходів до визначення самого поняття рефлексії, її структури, функцій і видів тощо. Зокрема, у наукових публікаціях знаходимо називання багатьох видів рефлексії. Деякі з них об'єднано у структуровані групи за певним критерієм (А. Карпов, Л. Найдьонова, І. Семенов і С. Степанов), деякі постають як окремий досліджуваний різновид. Водночас відношення між різними видами рефлексії виявлені і досліджені мало.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досить розроблені типології рефлексії знаходимо у працях І. Семенова і С. Степанова [14; 15], А. Карпова [4]. Конструктивний аналіз рефлексії, її функцій і видів дає Л. Найдьонова [10]. Крім того, як зазначалось вище, у наукових працях можна знайти окремі види рефлексії, що постають як предмет дослідження різних авторів: патріотична рефлексія (Н. Михальченко), саногенна рефлексія (С. Морозюк, Ю. Орлов, Н. Ярош та ін.), методична рефлексія (О. Кулешова, Г. Радчук), екзистенційна рефлексія (О. М. Гріньова). Дослідники, зокрема, І. Бех, М. Боришевський, Л. Найдьонова, Н. Михальченко, О. Лосієвська, І. Семенов та багато інших описують такі види рефлексії, як особистісна, інтелектуальна, міжперсональна та інші. Л. Найдьонова здійснила ґрунтовне дослідження групової рефлексії [9]. Значна кількість праць присвячена професійній рефлексії (В. Демський, Е. Рукавішнікова, В. Метаєва, Л. Мітіна, М. Романова, А. Іващенко та ін.). При цьому основна увага дослідників спрямована на педагогічну рефлексію. Так, у наукових працях Г. Бізяєвої, Ю. Галімова, А. Курлат та інших знаходимо теоретичні та методичні розробки щодо педагогічної рефлексії.

Зазначені види рефлексії взаємодоповнюють один одного та показують різнобічність рефлексії як психологічного феномену. Аналіз та узагальнення видів рефлексії може сприяти більш цілісному дослідженню рефлексії, визначенні її функцій і механізмів.

Тому, **мета цієї статті** – на основі огляду наукової літератури виявити провідні види рефлексії, які визначаються науковцями, та запропонувати класифікаційну схему видів рефлексії.

Виклад основного матеріалу ми розпочнемо з аналізу наукових праць, у яких подано цілісні авторські типології видів рефлексії.

Так, І. Семенов і С. Степанов при дослідженні колективних форм діяльності та опосередковуючих процесів їхнього спілкування визначають комунікативний і кооперативний типи рефлексії [15].

Комунікативна рефлексія полягає у тому, що у процесі взаємодії з іншими суб'єктами намагається усвідомити, як ставляться до нього та оцінюють його інші, тоді з'являється рефлексивна оцінка «Я – очима інших». При цьому має місце оцінка суб'єктом інших суб'єктів, формуються рефлексивні образи «Ти», «Ви», «Вони». Цей тип рефлексії пов'язують із соціально-перецептивною рефлексією, без розвитку якої ускладнюється розуміння одне одного в спільній діяльності (А. Бодальов, Л. Регуш та ін.) [15].

Кооперативна рефлексія забезпечує проектування колективної діяльності і кооперацію спільних дій суб'єктів діяльності. При цьому рефлексія розглядається як «вивільнення» суб'єкта з процесу діяльності, як його «вихід» у зовнішню, нову позицію, як по відношенню до колишніх, уже виконаних дій, так і по відношенню до майбутньої, спроектованої діяльності. При такому підході акцент робиться на результатах рефлексування, а не на процесуальних моментах прояву цього механізму [15].

Дослідники також зазначають, що рефлексія не завжди супроводжується виключно позитивними емоціями – надмірне рефлексування може призвести до негативних емоцій і переживань. Відповідно, за критерієм характеристики емоційних переживань, які супроводжують цілеспрямовані роздуми людини, виокремлюють позитивну і негативну рефлексію [14].

Позитивна, або конструктивно-продуктивна, рефлексія – суб'єктивний засіб, що забезпечує процес самопізнання, результатом якого є збагачення «образу-Я» та «особистісний ріст» суб'єкта, конструктивна активно-практична зміна спосо-

бів діяльності та спілкування, побудова позитивного, творчого ставлення до життя в цілому. Така рефлексія дає практичні результати: людина з'ясовує причини власних невдач і працює над їх усуненням. Вона є поетапною, чіткою і цілеспрямованою, акцентована на реальних подіях, унаслідок її людина формулює висновки на основі свого минулого досвіду, будує плани на майбутнє [14].

Негативна, або деструктивно-непродуктивна, рефлексія – суб'єктивний засіб, що забезпечує процес самопізнання, результатом якого є непродуктивні роздуми, які не мають практичного застосування і виступають як засіб саморуїнування людини. Така рефлексія часто є втечею від реальності і тих проблем, які постають перед людиною, має тенденцію до глобально негативного оцінювання того, що відбувається. Під час негативної рефлексії особа не фіксує момент теперішнього часу, вона або поглинена відтворенням емоційних переживань минулого, або спрямована на проектування можливих результатів в майбутньому без детального аналізу реальних [14].

У нашій попередній публікації [12] ми пропонуємо порівняльну таблицю позитивної і негативної рефлексії за І. Семеновим, С. Степановим.

Відомий дослідник рефлексії А. Карпов визначає три її види за часовим принципом: ситуативна, або актуальна, ретроспективна та перспективна [4].

Ситуативна рефлексія забезпечує безпосередній самоконтроль поведінки людини в актуальній ситуації, осмислення її елементів, аналіз того, що відбувається, здатність суб'єкта до співвідношення своїх дій з ситуацією та їх координації відповідно до умов, що змінюються і власним станом. Поведінковими проявами і характеристиками цього виду рефлексії є, зокрема, час обмірковування суб'єктом своєї поточної діяльності; те, наскільки часто він вдається до аналізу того, що відбувається; ступінь розгорнення процесів прийняття рішення; схильність до самоаналізу в конкретних життєвих ситуаціях [4].

Ретроспективна рефлексія проявляється в схильності до аналізу вже виконаної в минулому діяльності і подій, що відбулися. В цьому випадку предмети рефлексії – передумови, мотиви і причини події; зміст минулої поведінки, а також її результативні параметри і, особливо, допущені помилки. Ця рефлексія виражається, зокрема, в тому, як часто і наскільки довго суб'єкт аналізує і оцінює події, що відбулися, чи схильний він взагалі аналізувати минуле і себе в ньому [4].

Перспективна рефлексія співвідноситься: з функцією аналізу майбутньої діяльності, поведінки; плануванням як такої; прогнозуванням можливих фіналів та ін. Її основні поведінкові характеристики: ретельність планування деталей своєї поведінки, частота звернення до майбутніх подій, орієнтація на майбутнє [4].

Л. Найдьонова визначає таку структуру видів рефлексії, що вкладається у формулу подвоєної тріади: 1) інтелектуальна; 2) особистісна, 3) міжперсональна [10, с. 173].

Інтелектуальна рефлексія проявляється під час вирішення різних задач і постає як здатність аналізувати різні способи розв'язку [11; 16].

Міжперсональна рефлексія, на нашу думку є синонімічною до таких понять, як «соціально-перцептивна» та «комунікативна» рефлексія, що у найбільш узагальненому визначенні постає як пізнання іншої людини, її особливостей, поведінки тощо, а також власних уявлень про неї [11; 16; 10].

Близьким, але не тотожним до цього виду рефлексії потрібно назвати визначену Л. Найдьоновою *групову рефлексію* – це метакогнітивна єдність відомих механізмів і процесів рефлексії, що здійснюються в інтерсуб'єктній взаємодії на різних рівнях її цілісності [9].

Поширеним у науковій психологічній літературі є термін «особистісна рефлексія». *Особистісна рефлексія* – дослідження людиною самої себе, рефлексія, спрямована на себе, на свої стани; відповідно до базових функцій фіксуватиме наявний стан, розширюватиме свій суб'єктивний простір у минуле. І головний результат рефлексії – самовизначення, яке може бути прогресивним або регресивним. Людина визначає своє майбутнє, яким воно буде [1; 7; 16]. Але тут можлива і псевдорефлексія – слова без енергії їх втілення, формат, схожий на самовизначення, але без особистісного перетворення [8]. Це подібно до визначеної І. Семеновим, С. Степановим негативної рефлексії [14].

Серед інших різновидів рефлексії у науковій літературі знаходимо такі: патріотична, духовна, екзистенційна, методологічна, саногенна, педагогічна, методична, пізнавальна, етична, естетична, ціннісна, теоретична та інші. Розглянемо деякі з них більш детально.

Екзистенційна рефлексія (В. Аникіна, О. Бодальов, О. Грінцова, І. Семенов та ін.) – процес смислового буття людини. Актуалізація цього феномена відбувається у життєвих ситуаціях особистості, у яких наявні особисті смисли вичерпані або втра-

тили свою актуальність. Продуктивність цієї рефлексії полягає у розумінні людиною ситуації та себе в ній, для смислового осягнення з цього уроків з метою перебудови поведінки і діяльності, а також для проєкування свого майбутнього. За О. Бодальовим, інтегральна екзистенційна рефлексія є результатом взаємодії усіх інших видів рефлексії та зумовлює радикальні перетворення «образу Я» людини в кризових життєвих ситуаціях [2]. Так, її можна назвати рефлексією рефлексій.

Важливим у сучасних соціально-політичних умовах є звернення й окремий розгляд патріотичної рефлексії, яка активно досліджується Н. Михальченко. На думку авторки, *патріотична рефлексія* – це самоусвідомлення (самооцінка, самопізнання, саморозуміння, самовідчуття) людиною душевного стану, своїх учинків, самоаналіз та сприйняття спільних психологічних особливостей менталітету, осмислення свого минулого, нинішнього і майбутнього та належності до своєї нації, свого народу [8]. Феномен патріотичної рефлексії є структурним компонентом особистості та новоутворенням молодшого шкільного віку та представляє собою єдність компонентів власного патріотичного розвитку: когнітивного, емоційного та поведінкового [8]. Її можна розглядати як вид особистісної рефлексії. Водночас, на нашу думку, патріотична рефлексія може бути важливим елементом вищерозглянутої екзистенційної рефлексії.

Одним з новітніх видів рефлексії можна розглядати *саногенну рефлексію*, дослідження якої представлені у працях таких учених, як Л. Адамян, І. Арцимович, Л. Кананчук, Ю. Крайнова, В. Лисенко, С. Марчукова, С. Морозюк, Ю. Орлов, Н. Павлюченкова, А. Рудаков, А. Россохін, Н. Ярош та ін. Вона є механізмом саногенного мислення, яке забезпечує здоров'я і благополуччя особистості. При цьому саногенна рефлексія визначається як розумові акти різного рівня організації, що виникають у відповідь на невизначеність ситуації і ведуть до її прояснення та вибору оптимального рішення (С. Морозюк). В емоціогенних ситуаціях мета такої рефлексії – зменшити страждання від переживання відповідних емоцій (Л. Кананчук, Ю. Крайнова). Н. Ярош зазначає, що навчання саногенній рефлексії здійснює сприятливий вплив на людину в цілому: сприяє покращенню і фізичного, і психічного самопочуття [17].

На нашу думку, саногенна рефлексія досить близька, за своїм змістом, до визначеної І. Семеновим і С. Степановим позитивної, або конструктивно-продуктивної, рефлексії [14]. Однак, ототожнювати їх не є коректним, оскільки основним критерієм

визначення позитивної рефлексії є емоційні переживання та загальна продуктивність рефлексивного процесу. Саногенна ж рефлексія спрямована не просто на позитивне подолання ситуації, а на покращення здоров'я людини в цілому. Її можна вважати такою, що поєднує елементи рефлексії інтелектуальної (вирішення невизначених стресогенних ситуацій) та особистісної (дослідження своїх емоцій та їх перетворення).

У контексті нашого дослідження, спрямованого на визначення рефлексивних механізмів професійного розвитку, постає визначення професійної рефлексії. Її дослідження знаходимо у працях В. Демського, А. Іващенко, В. Метаєвої, Л. Мітіної, М. Романової, Е. Рукавішнікової та ін.

Ґрунтовний аналіз поняття «професійна рефлексія» дає у своїй статті А. Іващенко [3]. Тому у цій публікації ми лише спробуємо узагальнити подані авторкою визначення за В. Метаєвою, Л. Мітіною, Е. Рукавішніковою.

Професійна рефлексія – це внутрішня психологічна діяльність людини, спрямована на дослідження та осмислення себе та своїх дій як професіонала; є основою для самоактуалізації, професійного та особистісного зростання фахівця.

Найбільш досліджуваним різновидом професійної рефлексії є педагогічна (Г. Візяєва, Ю. Галімов, С. Джанерьян, І. Зязюн, І. Осадченко, Ю. Кулюткін, Н. Кузьміна, А. Курлат, О. Мирошник, Л. Мітіна, Р. Тур, А. Яновський та ін.). *Педагогічна рефлексія* – комплексне, особистісне новоутворення, що включає сукупність індивідуальних, соціально обумовлених способів усвідомлення і переосмислення суб'єктом діяльності з реалізації наслідування, яка характеризує професійну компетентність спеціаліста у цьому напрямку [6].

За визначенням А. Курлата, структурним компонентом педагогічної рефлексії є *методична рефлексія* – сукупність здібностей педагога, які дають можливість аналізувати, оцінювати і співвідносити результати діяльності з реалізації наступності з механізмами її реалізації [6].

Іншим різновидом як педагогічної рефлексії зокрема, так і професійної взагалі можна назвати методологічну рефлексію, представлену у працях О. Кулешової, В. Кутьєва, Л. Подимової, В. Сластьоніна, Я. Турбовської й ін.

Методологічна рефлексія визначається як професійна якість педагога-дослідника, особистісний механізм, що систематизує норми наукового мислення і дає можливість ефективно виконувати пізнавальну, дослідницьку і практичну діяль-

ність, реалізовувати ефективну творчу діяльність тощо. Вона є невід'ємною складовою педагогічної майстерності і впливає на професіоналізм [5].

Г. Радчук визначає значущість методологічної рефлексії й у психологічній практиці, зокрема наводить слова Л. Шеховцової про те, що без методологічної рефлексії психологія потоне в океані емпіризму [13, с. 269].

На нашу думку, методологічну рефлексію можна розглядати як різновид інтелектуальної у контексті професійної діяльності.

Визначення інших, згадуваних вище видів рефлексії (духовна, пізнавальна, етична, естетична, ціннісна, теоретична), потребують уточнення, що є перспективою для подальших досліджень.

Для узагальнення наведених у цій публікації матеріалів, можна визначити такі критерії для класифікації видів рефлексії:

1. За критерієм характеристики емоційних переживань, які супроводжують цілеспрямовані роздуми людини: позитивна і негативна рефлексія (за І. Семеновим, С. Степановим).

2. За часовим принципом: ситуативна (актуальна), ретроспективна та перспективна рефлексія (за А. Карповим).

3. За змістом: інтелектуальна, особистісна, міжперсональна (соціально-перцептивна, комунікативна) рефлексія (на основі структури видів рефлексії за Л. Найдьоновою).

4. За провідним об'єктом рефлексування: а) духовно-екзистенційно орієнтовані (духовна, екзистенційна, патріотична, ціннісна, етична, естетична); інтелектуально-орієнтовані (методична, методологічна, пізнавальна, теоретична); саногенна рефлексія, на нашу думку, займає тут проміжне місце.

5. За професійною діяльністю, у контексті якої відбувається рефлексія: педагогічна, психологічна, військова, спортивна тощо.

Припускаються такі відношення змістової близькості між різновидами рефлексії:

- позитивна рефлексія – саногенна рефлексія;
- комунікативна – соціально-перцептивна – міжперсональна – групова;
- методична рефлексія – методологічна рефлексія.

За родовидовими відношеннями можна припустити наявність таких зв'язків між різновидами рефлексії (в основу покладена формула подвоєної тріади Л. Найдьонової):

- різновиди інтелектуальної рефлексії: методична, методологічна, пізнавальна, теоретична;

- різновиди особистісної рефлексії: позитивна – негативна; ситуативна – ретроспективна – перспективна; патріотична.
- різновиди соціальної рефлексії: соціальна, соціально-перцептивна, комунікативна, міжперсональна, групова.

Як зазначалось вище, саногенна рефлексія є проміжною між особистісною та інтелектуальною.

Екзистенційна рефлексія є інтегративною – поєднує інші рефлексії.

Інтегративний характер, на нашу думку, притаманний і професійній рефлексії. Вона може включати і соціальну, й інтелектуальну, й особистісну рефлексії, залежно від сфери професійної діяльності. Наприклад, професійна рефлексія фахівців природничих і технічних спеціальностей найбільше включає інтелектуальну рефлексію. Фахівці економічного спрямування, як припускається, поєднують інтелектуальну та соціальну рефлексії. У фахівців соціономічної сфери – психологів, педагогів, соціальних працівників, менеджерів та ін. – професійна рефлексія включає і соціальну, й особистісну, й інтелектуальну. Це можна прослідкувати на прикладі широко досліджуваної педагогічної рефлексії, яка включає методичну і методологічну різновиди (інтелектуальна рефлексія), дослідження взаємодії з учнями (міжперсональна як вид соціальної рефлексії), дослідження себе як суб'єкта педагогічної праці (особистісна рефлексія).

Так, можна запропонувати таку *класифікаційну схему видів рефлексії*:

I рівень, інтегративний, включає духовну, екзистенційну та професійну рефлексії як такі, що можуть об'єднувати усі інші;

II рівень, змістовий, включає: а) інтелектуальну, б) особистісну та в) соціальну рефлексії;

III рівень, об'єктний, включає підвиди рефлексій II-го рівня: а) методична, методологічна, теоретична (різновиди інтелектуальної рефлексії); б) саногенна; позитивна – негативна; ситуативна – ретроспективна – перспективна; патріотична, ціннісна, етична, естетична (різновиди особистісної рефлексії); в) соціальна, соціально-перцептивна, комунікативна, міжперсональна, групова (різновиди соціальної рефлексії).

Запропоновані схеми і зв'язки між різними видами рефлексії потребують подальшого уточнення і перевірки, що є перспективою для подальших досліджень.

Різноманіття видів рефлексії демонструє багатогранність і складність цього феномену, який попри свою широку досліджу-

ваність спонукає до подальших наукових розвідок і опису рефлексії як цілісного феномену.

Висновки.

1. Виявлено, що у наукових працях визначають значну кількість видів рефлексії: а) у вигляді класифікацій і структур (А. Карпов, Л. Найдьонова, І. Семенов і С. Степанов); б) як окремі досліджувані види.

2. Визначено, що види рефлексії можна об'єднати у групи за такими класифікаційними критеріями: характеристики емоційних переживань, які супроводжують цілеспрямовані роздуми людини; часовий принцип; об'єкт рефлексії; зміст рефлексії; професійна діяльність, у контексті якої відбувається рефлексія.

3. Виявлено окремі родовидові відношення та відношення змістової близькості між різними видами рефлексії. Запропоновано трирівневу схему видів рефлексії, яка об'єднує види рефлексії у їх відношеннях між собою на інтегративному, змістовому й об'єктному рівнях.

Перспективами подальших досліджень є уточнення змісту окремих видів рефлексії; уточнення і перевірка запропонованих у статті відношень між різними видами рефлексії та побудованій на їх основі класифікаційної схеми; дослідження праць європейських та американських науковців.

Список використаних джерел

1. Боришевський М. Й. Особистість у вимірах самосвідомості: монографія / М. Й. Боришевський. – Суми : Видавничий будинок «Еллада», 2012. – 608 с.
2. Гріньова О. М. Психологічні особливості екзистенційної рефлексії в майбутніх педагогів на ранніх етапах професійної підготовки / О. М. Гріньова // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. праць. – Серія «Психологічні науки». – Вип. 4. – 2016. – С. 99–104.
3. Іващенко А. І. Поняття «професійна рефлексія» та її значущість у практичній діяльності майбутнього психолога [Електронний ресурс] / А. І. Іващенко // Вісник Чернігівського національного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка. – № 128. – 2015. – С. 116–120. – Режим доступу : http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2457. – Назва з екрану.
4. Карпов А. В. Психология рефлексии / А. В. Карпов, И. М. Скиряева. – Ярославль : Аверс Пресс, 2002. – 303 с.
5. Кулешова О. В. Проблема розвитку методологічної рефлексії у студентів педагогічних спеціальностей / О. В. Кулешова //

- Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу». (Одеса, 22-23 травня, 2008р.) – Одеса: ОНУ імені І.І. Мечнікова, 2008. – С. 32–35.
6. Курлат А. М. Педагогическая рефлексия как компонент подготовки будущего педагога к реализации преемственности дошкольного и начального школьного образования / А. М. Курлат // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції «Формування професіоналізму майбутнього фахівця в контексті вимог Болонського процесу» (Одеса, 22-23 травня, 2008 р.). – Одеса : ОНУ імені І.І. Мечнікова, 2008. – С. 157–158.
 7. Лосієвська О. Г. Тренінг інтелектуальної, особистісної та соціальної рефлексії як засіб профілактики суїцидальних тенденцій у підлітків / О. Г. Лосієвська // Теоретичні і прикладні проблеми психології : зб. наук. пр. – Луганськ : Видавництво СНУ ім. В.Даля. – 2005. – № 3 (11). – С. 167–172.
 8. Михальченко Н. В. Модель патріотичної рефлексії особистості / Н. В. Михальченко // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія : Психологічні науки : зб. наук. пр. – Вип. 2.12 (103). – 2012. – С. 124–128. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/25_20.pdf
 9. Найдюнова Л. М. Групова рефлексія як механізм реконструкції соціальних настановлень [Текст] : дис. ... канд. психол. наук : 19.00.05 / Любов Михайлівна Найдюнова; Нац. акад. пед. наук України, Ін-т психології ім. Г. С. Костюка. – К., 2014. – 246 с.
 10. Найдюнова Л. «Як працює рефлексія?», або Дискурсивні функції рефлексивного капіталу / Л. Найдюнова // Науковий журнал «Психологічні перспективи». Спеціальний випуск «Психологія професійної діяльності працівників соціальної сфери». – 2012. – С. 167–174.
 11. Носко Л. А. Методологія поняття рефлексії як психолого-педагогічної категорії / Л. А. Носко // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / за ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 28. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2015. – С. 354–364. – [Електронний ресурс] – Режим доступу : <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/28-31.pdf>. – Назва з екрану

12. Подкоритова Л. О. Дослідження рівня рефлексії майбутніх фахівців соціономічної сфери / Л.О.Подкоритова // Науковий вісник Херсонського державного університету : зб. наук. пр. – Серія «Психологічні науки». – Вип. 3. – Т. 1. – 2016. – С. 80–84.
13. Радчук Г.К. Вектори методологічної рефлексії психологічної практики / Г. К. Радчук // Проблеми загальної та педагогічної психології : зб. наук. пр. Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред. Максименка С. Д. – Т. VII. – Вип. 3. – К., 2005. – С. 268–275.
14. Семенов И. Н. Проблемы психологического изучения рефлексии и творчества / И. Н. Семенов, С. Ю. Степанов // Вопросы психологии, 1983. – №5 – С. 162 – 164.
15. Рефлексивно-организационные аспекты формирования мышления личности в образовании и управлении / И. Н. Семенов, Г. И. Давыдова, Т.Г. Болдина и др. – М. : ИРПТиГО, 2003. – 345 с.
16. Український Я. І. Рефлексія як засіб саморозвитку особистості / Я. І. Український, М. І. Штокалев // Вісник Київського університету ім. Т. Шевченка : Соціологія, психологія, педагогіка. – 1999. – Вип. 7. – С. 24–27.
17. Ярош Н. С. Вплив саногенної рефлексії на стрес-долаючу поведінку особистості / Н. С. Ярош // Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології імені Г.С. Костюка НАПН України / За ред. С.Д. Максименка, Л.А. Онуфрієвої. – Вип. 34. – Кам'янець-Подільський : Аксіома, 2016. – С. 651–662.

Spysok vykorystanyh dzherel

1. Boryshevs'kyj M. J. Osobystist' u vymirah samosvidomosti: monografija / M. J. Boryshevs'kyj. – Sumy : Vydavnychyj bydynok «Ellada», 2012. – 608 s.
2. Grin'ova O. M. Psyhologichni osoblyvosti ekzystencijnoi' refleksii' v majbutnih pedagogiv na rannih etapah profesijnoi' pidgotovky / O. M. Grin'ova // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu : zb. nauk. prac'. – Serija «Psyhologichni nauky». – Vyp. 4. – 2016. – S. 99–104.
3. Ivashhenko A. I. Ponjattja «profesijna refleksija» ta i'i' znachushhist' u praktychnij dijalnosti majbutn'ogo psihologa [Elektronnyj resurs] / A. I. Ivashhenko // Visnyk Chernigivs'kogo nacional'nogo pedagogichnogo universytetu

- im. T. G. Shevchenka. – № 128. – 2015 S. 116–120. – Rezhym dostupu : http://visnyk.chnpu.edu.ua/?wpfb_dl=2457. – Nazva z ekranu.
4. Karpov A. V. Psychologyja refleksy / A. V. Karpov, Y. M. Skytjaeva. – Jaroslavl' : Avers Press, 2002. – 303 s.
 5. Kuleshova O. V. Problema rozvytku metodologichnoi' refleksii' u studentiv pedagogichnyh special'nostej / O. V. Kuleshova // Materialy mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' «Formuvannja profesionalizmu majbutn'ogo fahivcja v konteksti vymog Bolons'kogo procesu». (Odesa, 22-23 travnja, 2008r.) – Odesa: ONU imeni I.I. Mechnikova, 2008. – S. 32–35.
 6. Kurlat A. M. Pedagogicheskaja refleksija kak komponent podgotovki budushhengo pedagoga k realizacii preemstvennosti doshkol'nogo i nachal'nogo shkol'nogo obrazovanija / A. M. Kurlat // Materialy mizhnarodnoi' naukovo-praktychnoi' konferencii' «Formuvannja profesionalizmu majbutn'ogo fahivcja v konteksti vymog Bolons'kogo procesu». (Odesa, 22-23 travnja, 2008r.) – Odesa : ONU imeni I.I. Mechnikova, 2008. – S. 157–158.
 7. Losijevs'ka O. G. Trening intelektual'noi', osobystisnoi' ta social'noi' refleksii' jak zasib profilaktyky sui'cydal'nyh tendencij u pidlitkiv / O. G. Losijevs'ka // Teoretychni i prykladni problemy psihologii' : zb. nauk. pr. – Lugans'k : Vydavnyctvo SNU im. V. Dalja. – 2005. – № 3 (11). – S. 167–172.
 8. Myhal'chenko N. V. Model' patriotychnoi' refleksii' osobystosti / N. V. Myhal'chenko // Naukovyj visnyk Mykolai'vs'kogo nacional'nogo universytetu imeni V. O. Suhomlyns'kogo. Serija : Psychologichni nauky : zb. nauk. pr. – Vyp. 2.12 (103). – 2012. – S. 124–128. – [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu : http://mdu.edu.ua/spaw2/uploads/files/25_20.pdf
 9. Najd'onova L. M. Grupova refleksija jak mehanizm rekonstrukcii' social'nyh nastanovlen' [Tekst] : dys. ... kand. psihol. nauk : 19.00.05 / Ljubov Myhajlivna Najd'onova; Nac. akad. ped. nauk Ukrainy, In-t psihologii' im. G. S. Kostjuka. – K., 2014. – 246 s.
 10. Najd'onova L. «Jak pracjuje refleksija?», abo Dyskursyvni funkcii' refleksyvnoho kapitalu / L. Najd'onova // Naukovyj zhurnal «Psychologichni perspektyvy». Special'nyj vypusk «Psychologija profesijnoi' dijal'nosti pracivnykiv social'noi' sfery». – 2012. – S. 167–174.
 11. Nosko L. A. Metodologija ponjattja refleksii' jak psihologo-pedagogichnoi' kategorii' / L. A. Nosko // Problemy suchasnoi'

- psychologii' : zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraї'ny / za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Vyp. 28. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2015. – S. 354–364. – [Elektronnyj resurs] – Rezhym dostupu : <http://problemps.kpnu.edu.ua/wp-content/uploads/sites/58/2016/03/28-31.pdf>. – Nazva z ekranu.
12. Podkorytova L. O. Doslidzhennja rivnja refleksii' majbutnih fahivciv socionomichnoi' sfery / L.O.Podkorytova // Naukovyj visnyk Hersons'kogo derzhavnogo universytetu : zb. nauk. pr. – Serija «Psihologichni nauky». – Vyp. 3. – T. 1. – 2016. – S. 80–84.
 13. Radchuk G.K. Vektory metodologichnoi' refleksii' psihologichnoi' praktyky / G. K. Radchuk // Problemy zagal'noi' ta pedagogichnoi' psihologii' : zb. nauk. pr. Instytutu psihologii' im. G. S. Kostjuka APN Ukraї'ny / za red. Maksymenka S. D. – T. VII. – Vyp. 3. – K., 2005. – S. 268–275.
 14. Semenov Y. N. Problemy psihologicheskogo yzuchenyja refleksyy u tvorchestva / Y. N. Semenov, S. Ju. Stepanov // Voprosy psihologyy, 1983. – №5 – S. 162 – 164.
 15. Refleksyvnno-organizatsionnye aspekty formirovaniya myshleniya lichnosti v obrazovanii u upravlenii / Y. N. Semenov, G. Y. Davydova, T.G. Boldyna y dr. – M. : YRPTyGO, 2003. – 345 s.
 16. Ukraї'ns'kyj Ja. I. Refleksija yak zasib samorozvytku osobystosti / Ja. I. Ukraї'ns'kyj, M. I. Shtokalev // Visnyk Kyi'vs'kogo universytetu im. T. Shevchenka : Sociologija, psihologija, pedagogika. – 1999. – Vyp. 7. – S. 24–27.
 17. Jarosh N. S. Vplyv sanogennoi' refleksii' na stres-dolajuchu povedinku osobystosti / N. S. Jarosh // Problemy suchasnoi' psihologii' : zbirnyk naukovykh prac' Kam'janec'-Podil's'kogo nacional'nogo universytetu imeni Ivana Ogijenka, Instytutu psihologii' imeni G.S. Kostjuka NAPN Ukraї'ny / Za red. S.D. Maksymenka, L.A. Onufrijevoi'. – Vyp. 34. – Kam'janec'-Podil's'kyj : Aksioma, 2016. – S. 651–662.

Received February 8, 2017

Revised March 10, 2017

Accepted April 6, 2017